

Студент 1 курсу

факультету обліку і аудиту ХНЕУ ім. С. Кузнеця

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОМОНІМІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Проаналізовано основні відмінності між явищами омонімії та семантичної багатозначності. З'ясовано причини появи й способи утворення омонімів як мовного явища, різновиди омонімів, особливості їх функціонування та використання в українській мові.

Аннотация. Проанализированы основные отличия между явлениями омонимии и семантической многозначности. Выяснены причины появления и способы образования омонимов как языкового явления, разновидностей омонимов, особенности их функционирования и использования в украинском языке.

Annotation. The article analyzes the main differences between the phenomena of homonymy and semantic ambiguity. The causes and formation of homonyms as a linguistic phenomenon, kinds of homonyms, peculiarities of their functioning and use in the Ukrainian language have been highlighted.

Ключові слова: полісемія, омонімія, повні омоніми, неповні омоніми, внутрішні омоніми, міжмовні омоніми.

Лексико-семантична система української мови перебуває в постійному розвитку, зазнаючи активного впливу суспільно-економічних, науково-технічних та культурних змін у житті українського народу. З'являється природне прагнення виробити нові засоби вираження, нові форми образності, а також реабілітувати ті, які до недавнього часу з різних причин перебували в пасивному словнику.

Українська мова багата різноманітністю стилістичних засобів, які надають їй виразності, гнучкості й соковитості. Чільне місце серед стилістичних засобів посідають омоніми. Стилiстичний потенціал цього шару лексики значеннєво й комунікативно своєрідний і важливий.

Дослідження стилістичних можливостей омонімів в українській мові є актуальним для сучасної мовознавчої і літературознавчої науки, оскільки останнім часом різко зросла їх популярність як стилістичних засобів у вираженні мови, а отже, збільшилася частота їх вживання. Крім того, актуальність теми зумовлюється відсутністю ґрунтовних та систематичних досліджень щодо стилістичних функцій омонімів в українській мові.

Процес розробки теорії омонімії має давні традиції і пов'язаний з іменами таких вчених, як: Ломоносов М. В., Щерба Л. В., Виноградов В. В., Білодід І. К., Шансїй Н. М., Колесников Н. П., Маслов Ю. С., Фомина М. І., Булаховський Л. А., Коваль А. П. та ін.

Мета статті – проаналізувати відмінності між явищами семантичної багатозначності та омонімії, з'ясувати причини виникнення та використання омонімів в українській мові.

Омонімами називають слова, що звучать і пишуться однаково, але не мають нічого спільного у властивих їм значеннях. Наприклад, слово "марка" має декілька значень: 1) знак оплати поштових, гербових та інших зборів у вигляді маленького чотирикутного папірця із зазначеною на ньому ціною та певним зображенням; 2) грошова одиниця, що дорівнює відповідно 100 фенігам і 100 пенні; 3) знак, клеймо на виробках, товарах із зазначенням місця їх виготовлення, якості тощо.

Зовнішньо омонімія подібна до полісемії (багатозначності). Проте за своїм змістом і походженням це різні явища. Кожне переносне значення багатозначного слова обов'язково так чи інакше пов'язане з його первинним значенням: вогнище – "купа дров, що горить"; "своя оселя, родина" (у давнину близькі люди збиралися навколо вогнища); центр зосередження чогось [1]. Омоніми семантичної спільності не мають, тобто зовсім не пов'язані за значенням, наприклад: бал у значенні "оцінка" та бал як "вечір із танцями". Якоюсь мірою допомагає розмежувати омонімію й полісемію підставлення антонімів та творення похідних слів. Наприклад, слово "гучний" у словосполученнях "гучні струни", "гучний голос", "гучна вечірка" скрізь можна замінити на слово тихий. Отже, це багатозначне слово.

Омоніми поділяють на повні (абсолютні) і неповні (часткові). Повні омоніми збігаються в усіх граматичних формах. Наприклад, слово балка може означати "дерев'яний чи металевий брус" та водночас – "яр" (обидва іменники в усіх відмінках однини й множини мають однакові форми), а дієслово "точити" має значення "робити гострим" і "цідити" (обидва дієслова змінюються абсолютно однаково) [2].

Неповні омоніми збігаються лише в частині граматичних форм. Наприклад, слово захід виступає в значенні "одна з чотирьох сторін світу", яка має форми лише однини, а також у значеннях "дія для досягнення якоїсь мети" та "спуск небесного світила за обрій", які мають форми однини й множини; у слів злити – "викликати злість" та злити – "полити" всі інші форми різні, крім форм минулого часу й умовного способу. Неповними омонімами є також збіги окремих форм різних частин мови, наприклад: іменників і відіменникових прислівників – боком в значенні "не прямо" і боком – "орудний відмінок іменника бік"; збіги іменників і звуконаслідувальних вигуків – рип в значеннях "рипіння" і "різкий звук від тертя" та ін. [3].

До омонімічних явищ у мові належать омофони – при однаковій вимові мають різне написання (греби – гриби), омографи – при однаковому написанні мають різну вимову (замок і замок), омоформи – мають однаковий звуковий склад тільки в певній граматичній формі (шию від шити і шию від шия).

У мові омоніми найчастіше з'являються внаслідок запозичень. Є два випадки звукових збігів таких слів:

1) звуковий збіг запозиченого слова з українським, наприклад: як (прислівник) і як (назва тварини, запозичена з тибетської);

2) звуковий збіг різних запозичених слів: гриф (міфічна істота) і гриф (частина струнного музичного інструмента).

Чимало омонімів виникло на ґрунті української мови внаслідок словотвору, наприклад: розчинити (споріднене з розчин) та розчинити (споріднене з відчинити, зачинити), внаслідок переходу в іншу частину мови: лютий (прикметник) і лютий (назва місяця), унаслідок історичних фонетичних змін: безгрішний (від слова гріх) і безгрішний (від грош і, хоча правильно, звичайно – безгрошовий), омоніми виникали також внаслідок залучення діалектизмів, архаїзмів, історизмів: чайка – "птаха" і чайка – "козацький човен" [4].

Існування омонімів звичайно не перешкоджає ефективному функціонуванню мови: вони рідко трапляються поруч, та й контекст, як правило, дає змогу уникнути їх сплутування. Якщо ж омоніми спричиняють двозначність, то мова позбувається одного з них або пересувається на периферію. Омоніми в художній літературі, в усному мовленні використовуються для створення каламбурів, для словесної гри [5]. Вони допомагають загострити думку, а часом надають мовленню гумористичного забарвлення. У народному гуморі, наприклад, побутує такий гумористичний діалог: "Таж їж". – "Я ж їм". – "А ти не їм, а собі".

Крім внутрішньомовних омонімів, існують міжмовні омоніми – слова, що в різних мовах звучать однаково або дуже подібно, але мають неоднакове лексичне значення, як, наприклад, українські неділя – сьомий день тижня, луна – відбиття звуку і російські "неделя" в значенні тиждень і луна – місяць.

Зрештою, слова різних мов своїми значеннями ніколи не накладаються повністю одне на одного (виняток становлять хіба що наукові терміни). Наприклад, російське слово "сердце" має такі значення: 1) центр чого-небудь; 2) символ почуттів; 3) центральний орган кровообігу. А українське слово "серце" ще означає: 5) ласкаве звертання до кого-небудь; 6) серединний стрижень у стовбурі дерева; 7) рухлива частина дзвона [6].

Міжмовні омоніми ще називають "фальшивими друзями перекладача", бо нерідко перекладач, довірившись звучанню слова, опиняється в смішному становищі. Наприклад, слова поезії "Причинна" Шевченка "Пішла луна гаєм" один із відомих російських поетів переклав як "Пошла луна лесом".

Отже, ми з'ясували, що омонімія має різноманітні джерела походження та способи утворення, володіє великими стилістичними можливостями. Омоніми поділяються на окремі самостійні групи залежно від встановлених ознак будови, вимови, рівня (внутрішньомовного або міжмовного); використовуються в художній літературі та усному мовленні для створення каламбурів та словесної гри. Вивчення міжмовної омонімії є важливим для перекладознавства й практики викладання мов.

Наук. керівн. Архипенко Л. М.

Література: 1. Булаховский Л. А. Об омонимии в славянских языках. Избранные труды. Славистика. Русский язык / Л. А. Булаховский. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 320–329. 2. Волох О. Т. Сучасна українська літературна мова: підручник / О. Т. Волох, М. Т. Чемерисов, С. І. Чернов. – К.: Вища школа, 1989. – 334 с. 3. Козачук Г. О. Практичний курс української мови: навч. посіб. / Г. О. Козачук, Н. Г. Шкурятяна. – К.: Вища школа, 1994. – 367 с. 4. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови: підручник / А. П. Коваль. – 3-тє вид. – К.: Вища школа, 1987. – 349 с. 5. Колесников О. А. Про поняттєві сфери термінів "синкретизм" та "омонімія" / О. А. Колесников // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 27–31. 6. Демська О. М. Словник омонімів української мови / О. М. Демська, І. М. Кульчицький. – Львів: Фенікс, 1996. – 224 с.